

- temian toimituksia B XVII:2. Helsingfors.
- KAINZ, FRIEDRICH 1941: Psychologie der Sprache I. Stuttgart.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. Virittäjä 100, s. 259–267.
- STRENG, WALTER O. 1925: Sanain merkityksen muuttuminen. Sivistys ja Tiede 45. WSOY, Porvoo.
- ÄIMÄ, F. 1934: [Arvostelu Lauri Hakulisen väitöskirjasta.] Virittäjä 38, s. 80–85.

LAURI HAKULINEN KIELENHUOLTAJANA

—
PÄIVI RINTALA

Lauri Hakulisen juhlakirjaan *Verba docent* kirjoittamassaan elämäkertaesseeessä Martti Haavio luonnehtii nuorta Hakulista romantikoksi. Hakulisen 20-luvun puheenvuoroissa on Haavion mukaan nuorta ehdottomuutta, joka johdattaa mieleen Snellmanin ja Turun romantikkojen aatteet. 20- ja 30-luvun kansallinen ideologia vaikutti Hakulisen elämään ja toimintaan pysyvästi.

Olellainen osa Lauri Hakulisen elämäntyötä on hänen monipuolinen toimintansa suomen kielen kehittelyn hyväksi. Hän otti kantaa käytännön kielikysymyksiin, kantoi vastuuta kielenhuoltoelinten jäsenenä ja viitoitti suuntaa periaatteellisilla kirjoituksillaan.

Kielenhuoltajana Lauri Hakulinen kuuluu selvästi kansallisromantiikan kaudella alkaneeseen, kielen kansallista merkitystä korostavan kielenohjailun perinteeseen. Hänen merkittäviä edeltäjiään ovat olleet esim. Reinhold von Becker, Gustaf Renvall, Elias Lönnrot ja August Ahlqvist, ja Hakulista itseään voidaan pitää tämän perinteen viimeisenä suurena edustajana. Hakulisen hengenheimolainen ja työtoveri E. A. Saarimaa oli lähinnä käytännön mies, Hakulinen oli sekä käytännön mies että ideologi. Hakulisen ja Saarimaan aikaa suomen kielen ohjailussa olivat erityisesti 30- ja 40-luku. Vuosisadan puoliväliin ajoittuu käänne, jota omalla tavallaan ilmentää myös terminvaihdos: *oikeakielisyyden* sijasta alettiin puhua *kielenhuollosta*. Vuoden 1950 jälkeen monet eri tekijät johtivat siihen, että ainakin virallisessa kielenhuollossa funktionaaliset näkökohdat nousivat etusijalle ja kansallis-idealistinen korostus vastaavasti heikkeni. Kokonaan sitä ei ole unohdettu, eikä pidäkään unohtaa.

Kansallisromanttisesti sävyttyneen kielenohjailun luonteenomaisia piirteitä ovat ainakin Suomessa olleet eräänlainen kieli-idealismi, kansankielen arvostus ja puhdaskielisyyspyrkimykset (Rintala 1998: 50–58). Kaikki nämä juonteet löytyvät Lauri Hakulisen

toiminnasta ja hänen kielenohjailuun liittyvistä kirjoituksistaan. Hakulinen kuuluu niihin kansallisromanttisesti asennoituneisiin kielimiehiin, jotka antavat erityisen arvon kultivoidulle kirjakielille ja korostavat kielen tietoisien ohjailun merkitystä (vrt. mas. 50–51).

Lauri Hakulisen kiinnostus äidinkieltä ja myös sen ohjailua kohtaan heräsi varhain. Luokkatoveri Martti Haavio kertoo, että heidän luokkansa Turun Suomalaisessa Klassillisessa Lyseossa tilasi kahta julkaisua, Kotiseutua ja Virittäjää. Kotiseudussa lyseolainen Hakulinen julkaisi folkloristisia keräelmiään, mutta Virittäjään hän vuosina 1916 ja 1917 lähetti oikeakielisyyskysymyksiä. Ensimmäinen tiedustelu koski verbien *julkaista* ja *hal-kaista* astevaihtelua, ja nimimerkinäkin oli »Julkaisija». Kaikkiin kysymyksiinsä »Julkaisija» sai vastauksen Virittäjän päätoimittajalta E. A. Tunkelolta. Vuodesta 1921 vuoteen 1977 Hakulinen kirjoitti Virittäjään säännöllisesti.

Hakulisen kielenhuoltoon liittyviä kirjoituksia on Virittäjässä ilmestynyt noin 65, missä määrässä eivät ole mukana Paremmiin sanoen -palstalla anonyymisti julkaistut lyhyet kommentit. Näin suureen kirjoitusten määrään tietysti mahtuu monenlaisia aiheita. Luonteenomaisimmilta vaikuttavat kirjoitukset, joissa Hakulinen puuttuu syntaksin epäsuomalaisiin piirteisiin. Erityisen tärkeinä hän selvästi on pitänyt niitä aiheita, joita hän on käsitellyt useammin kuin kerran, kuten esimerkiksi nominaalimuotojen käyttöä. Passiivin 2. partisiipin epäsuomalaisesta käytöstä hän kirjoitti ensi kerran jo 1925 (»Virheellistä pass. 2. partisiipin käyttöä»), sitten 1931 (»'Suljettu tavu' pois — sijaan *umpinainen tavu, umpitavu!*») ja vielä 1937 (»'Puettuna olosta' yms. passiivin väärinkäytöstä»). Syntaktisesti epäjohdonmukaiset 2. infinitiivin instruktiivin muodot olivat Hakulisen huomion kohteena 50-luvulla: »'Johtuen' ja 'riippuen'» (1952), »Johtuen, johtuen, johtuen» (1956).

Paitsi Virittäjässä Hakulinen käsitteli oikeakielisyyskysymyksiä myös mm. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirjassa, Suomalaisessa Suomessa ja Suomen Kuvalehdessä. Helsingin Sanomissa hän keväällä 1949 kävi pitkän, tiukkasanaanaisen polemiikin Lauri Kettusen kanssa.

Hakulisella oli vaikutusvaltainen asema kielenhuollon virallisessa tai puolivirallisessa organisaatiossa. Vaikutusvaltaa olivat omiaan luomaan jo hänen luottamustehtävänsä Kotikielen Seurassa ja Virittäjässä. Kotikielen Seurassa Hakulinen toimi mm. sihteerinä (1924–1930) ja esimiehenä (1953–1957). Virittäjässä hän oli toimitussihteerinä 1924–1936 (välissä lukuvuoden mittainen katko) ja siitä eteenpäin päätoimittajana aina vuoteen 1959. Kymmenvuotiskautena 1927–1936 Hakulisen ja Saarimaan yhteistyö oli Virittäjässä kiinteää, sillä Saarimaa oli päätoimittaja, Hakulinen toimitussihteerinä. Varsinaiseksi kielenhuoltoelimeksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perusti vuoden 1928 alusta ns. kielivaliokunnan, joka sai tehtäväkseen maksuttomasti avustaa yleisöä käytännön kieliasioissa (Hakulinen 1945a: 111–112). Tähän elimeen kuuluivat alusta asti sekä Hakulinen että Saarimaa (Hakulinen 1948: 2; Itkonen 1984: 281). Ensimmäisen suurta yleisöä palvelevan kielitoimiston Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perusti 1945, ja Hakulisesta tuli sen ensimmäinen johtaja (1945–1947).

Hakulinen on Virittäjässä 1945 kuvannut kielitoimiston perustamista, sen taustaa ja esivaiheita (1945a). Samassa vuosikerrassa on myös hänen kiintoisa kirjoituksensa »Kielenviljelyn menettelytavoista» (1945b). Sitä voinee pitää kielitoimiston ensimmäisen johtajan ohjelmakirjoituksena. Hakulinen korostaa voimakkaasti kielen tietoisien ohjailun merkitystä ja antaa tunnustusta varsinkin kieliopin- ja sanakirjantekijöille. Hän ei kuitenkaan varauksitta kannata valtion arvovallan suojassa toimivia kieli- ja kirjallisuusakate-

mioita vaan katsoo, että esimerkiksi sanojen merkityksiä määriteltäessä yksityiskohtiin ulottuva »akateeminen» ohjaus ja valvonta voi helposti mennä liian pitkälle. Sekä koti-että ulkomaisten kokemusten perusteella hän pitää tärkeänä kielikysymyksistä käytävää laajaa julkista keskustelua. Suomeenkin näyttäisi sopivan Unkarin malli, jossa kielivaliokunnan tärkeimpänä työmuotona on »ratkaisua kaipaavien kielikysymysten esiin vetäminen julkisesti keskusteltaviksi ja vasta tällaisessa, kaikille kansalaisille vapaassa väittelyprosessissa tapahtuneen kypsyttelyn jälkeen mahdollisimman yksimielisten suosittelupäätösten tekeminen» (mas. 282). Suomessakin kielivaliokunnan on syytä, jopa pakko pyrkiä vaikuttamaan kielen kehitykseen hyvin harkittujen suositustensa omalla painolla, ehdotustensa julkista arvosteluakaan kaihtamatta.

Suomessa valtio otti vastatakseen kielenhuollosta Suomen Akatemian perustamisen yhteydessä. Vuodesta 1949 alkoivat toimintansa Suomen Akatemian kielitoimisto ja kielilautakunta. Viisimiehistä lautakuntaan kuuluivat alusta asti sekä Hakulinen että Saarimaa (ks. Räikkälä 1995: 5, 7). Kumpikaan heistä ei ollut puheenjohtaja, mutta virallisen kielenhuollon väsymätön kriitikko Kettunen nimitti lautakuntaa silti poleemisesti »Hakulisen ja Saarimaan lautakunnaksi» (esim. HS 17.5.1949). Hakulinen kuului kielilautakuntaan vuodet 1949–1974 (organisaationmuutoksen vuoksi se 1970 muuttui Nykysuomen laitoksen kielilautakunnaksi).

Hakulisen tavoitteet ja kieli-ihanne ilmenevät pelkistetyimmän hänen periaatteellisista kirjoituksistaan, joista referoin lyhyesti kolmea.

Näkemyksensä leksikaalisesta purismista Hakulinen esittää artikkelissa »Omaa ja vierasta kielen elämässä» (1950). Hakulisen ajatukset ovat suorastaan yllättävän samantaisia kuin Lönnrotin sata vuotta aiemmin (esim. Lönnrot 1857: 74–77). Kumpikaan ei ole jyrkkä puristi vaan sallii kyllä kotipaikkaoikeuden vierassanoille, jotka ovat jo sopeutuneet kieleen tai ovat siihen helposti sopeutettavissa. Molemmat perustelevat omaperäisten sanojen etusijaisuutta aivan samoin argumentein. Kumpikin pitää esteenä lainasanojen laajalle omaksumiselle kielen indoeurooppalaisista kielistä poikkeavaa äänne- ja muotorakennetta. »Meidän kielemme on tässä suhteessa ollut pakko harjoittaa pidättyväisyyttä erikoisesti sellaisten vaikeääntöisten lainatarjokkaiden kohdalla, jotka ovat hyvin yleistajuisten, kaiken kansan keskuuteen leviämään kelpoisten käsitteiden nimiä», toteaa Hakulinen (mas. 34). Toinen yhteinen argumentti on kotoperäisten nimitysten yleinen ymmärrettävyys. Hakulisen sanoin: »Näppärillä kotoisilla kulttuurisanoilla on ikään kuin mainosarvoa: tutunomaisuudellaan, assosiaatiosuhteillaan ennestään ymmärrettyihin sanoihin ja helposti arvattavuudellaan ne, jos nyt eivät suorastaan houkuttele kuulijaansa, niin ainakin ovat säilyttämättä häntä, torjumatta luotaan oppijaansa» (mas. 35). Lönnrot ja Hakulinen ovat yhtä mieltä siitä, että kun sanasto on omakielistä, kirjakieli säilyy koko kansan omaisuutena ja sivistys voi levitä kaikkien kansankerrosten keskuuteen.

Kielenhuoltoelinten jäsenenä Hakulinen myös käytännössä osallistui sanastotyöhön. Hänen käyttöönsä ehdottamiaan nykykielen sanoja ovat ainakin *oikosulku* (1928), *tutka* (1945) ja *muovi* (1947) (Itkonen 1984: 281–282).

Suomalaisessa Suomessa 1938 Hakulinen käsitteli kysymystä kielivirheen suhteellisuudesta lähtökohtanaan E. N. Setälän näkemykset, joita hän kritisoi (Hakulinen 1957a). Hän tuo tässä artikkelissa voimakkaasti esiin kielen omintakeisuuden vaalimisen, siis puhdaskielisyyden ihanteen. Hän kirjoittaa:

▷

Mutta jos kerran myönnämme periaatteellisen olemassaolo-oikeuden *kansalliskielille* emmekä vaadi niitä uhrattavaksi ihmiskunnan yhtenäisyyden alttarilla minkään koko maailmalle yhteisen kielen hyväksi, — niin: jos emme vain myönnä tätä, vaan vieläpä katsomme yleisinhimillisen kulttuurin edun suorastaan vaativankin kansalliskielten olemassaoloa, meidän on tunnustettava kullekin kansakunnalle oikeus, jopa velvollisuuskin kielensä omintakeisuuden vaalimiseen. Müncheniläinen kielimies ja tyylinutkija Karl Vossler on lausunut puhuessaan etevimmistä kielenkäyttäjistä [– –]: 'Der grösste Meister wird immer derjenige sein, dessen eigenste Sprachform, wenn er ein Deutscher ist, am deutschesten klingt, wenn er ein Franzose ist, am französischsten'. (Mas. 86.)

Samassa kirjoituksessa Hakulinen rinnastaa kielen ihmisyhteisön sosiaalisiin tapoihin, varsinkin oikeustapoihin. Tärkeinä kielellisen tapakulttuurin kehittäjinä hän pitää kielenutkijoita, varsinkin parhaita kieliopinkirjoittajia. (Mas. 80–83.) Kun kulttuuri voimistuu ja monipuolistuu, erilaisten tapojen edellytyksissä harkinnanvarainen, älyllinen aines saa yhä suuremman osuuden perinnäisen vaistonvaraisuuden ja tunteenomaisen aineksen kustannuksella. Länsi-Euroopan suurissa kulttuurimaissa, jotka esim. juridisella ja eettisellä alalla ovat kehittäneet tapakulttuurinsa pisimmälle, on myös kielimiesten tietoisella kielenvaalintatyöllä jo vuosisataiset perinteet. Älyperäisten tapasäännösten lisääntyminen merkitsee myös virheentekomahdollisuuksien ja samalla opetus- ja oppimisvelvollisuuksien lisääntymistä, ja näin käy kielellisenkin tapakulttuurin kehittyessä. (Mas. 85, 87.)

Hakulisen ehkä tärkein kielenhuollon periaatteita koskeva kirjoitus on 1957 ilmestynyt »Tietoisesta kielenohjailustamme» (Hakulinen 1957b). Sen aluksi Hakulinen kritisoi Setälän näkemystä, jonka mukaan kieliaktoriteetin asema kuuluisi eteville kirjailijoille. Hänen oman näkemyksensä mukaan varsinaisen asiantuntijan asema kielen käytönkin kysymyksissä on myönnettävä kielen tutkijoille.

Hakulinen käy tässä artikkelissa läpi suomen kielen tietoisien ohjailun tärkeimmät saavutukset ja siirtyy sitten tarkastelemaan sen ajankohtaisia tehtäviä. Keskeisiä tehtäviä hän mainitsee viisi, niistä ensimmäisenä vierasperäisten sanojen oikeinkirjoituksen ja -ääntämyksen. Oikeinkirjoitus olikin jo vuoteen 1957 mennessä »kääntynyt kauan toivotun vakiintumisen tielle», mutta ääntämyksessä oli vielä paljon toivomisen varaa. Tähän lienee pakko todeta, että ääntämyksessä on toivomisen varaa edelleen, yli 40 vuotta myöhemmin. Seuraavat kolme kohtaa koskevat lauseopin seikkoja, joita Hakulinen on käsitellyt muuallakin ja joita hän siis selvästi pitää erityisen tärkeinä. Passiivin 2. partisiipin epäsuomalainen käyttö ja vieraiden mallien mukainen käänteinen sanajärjestys kuuluvat tapauksiin, joissa ohjailu sittemmin on selvästi tuottanut tulosta. Seuraavan sukupolven kielenhuoltaja Terho Itkonen mainitsee vastaavassa katsauksessaan juuri kaavamaisen inversion ja passiivin 2. partisiipin esimerkkeinä lauseopin seikoista, joissa kielenhuolto on »päässyt ilahduttavan hyviin tuloksiin» (1975: 34–36). Aikansa virallista Uuden testamentin suomennosta Hakulinen kritisoi persoonapronominien liikakäytöstä.

Kirjoituksen viidentenä ja viimeisenä kohtana on — Hakulisen omin sanoin — »positiivinen elvyttämisooperaatio». Hakulinen puolustaa kaunopuheisesti kielellemme ja kielikunnallemme ominaisia synteettisiä kieliopillisia rakenteita. Ne ovat vaarassa syrjäytyä, koska suomi on kehittynyt sivistyskieleksi voimakkaan indoeurooppalaisen — erityisesti ruotsalaisen — vaikutuksen alaisena. Sen »sisäinen kielimuotokin» on indoeurooppalaistunut ja sen rakenteen omaleimaiset piirteet, fennismit, ovat käyneet käytössä harvinaisiksi.

Elvyttämistä kaipaaviksi fennismeiksi Hakulinen näkee lauseenvastikkeet ja muut verbin nominaalimuotoihin perustuvat rakenteet, monet fraseologisten ilmausten tyypit ja monet johdostyyppit. Hän kiinnittää huomiota myös sellaisten ilmeikkäiden yhdyssanatyypien erinomaisuuteen kuin *merentakainen, kaukolähtöinen; luonnostanauttaja, puustakatsoja, perheinenretkeilijä; maaltapako, äidiksitulo, isänäolo, nuoteistalaulutaito; pesunkestävyys, elämästävieraantuneisuus, itselleenriittävyys*. Sanan ytimekäs, paljon ilmaiseva, luontevarakenteinen pituus ei suinkaan ole samaa kuin kömpelyys, hän huomauttaa.

Hakulinen kertoo pienen tarinan August Ahlqvistin ja kuuluisan saksalais-unkarilaisen kielentutkijan József Budenzin kirjeenvaihdosta. Ahlqvist oli suomenkielisessä kirjeessään pyytänyt anteeksi *kirjoittamattomuuttaan*. Sana *kirjoittamattomuus* oli Budenzista niin merkillinen, että hän painoi sen mieleensä ja käytti sitä myöhemmin parikin kertaa saksankielisessä tekstissä. Tätä Hakulinen kommentoi seuraavasti (mas. 110):

Meidän ei sovikaan ihmetellä Budenzin mielenkiintoa tuohon suomen substantiiviin. Saksalaissyntyinen unkarilainen huippuluokan lingvisti näet oivalsi, mitä tavallinen Matti Meikäläinen ei itse suinkaan havaitse, että tuo verbaalikiritiivikantainen ominaisuudennimijohdannaisemme kaikessa luontevuudessaan todella on morfologinen mestarinluomus. Koettakaapa kääntää se mille tunnetulle suurkielelle tahansa, niin joudutte sepittämään kokonaisen selityslauseen, mutta *t e r m i n* luonteista vastinetta tuskin löydätte. [– –] Me muistutamme joskus Voltairen Candide-teoksen kuvaamia Eldoradon asukkaita, jotka eivät olleet selvillä jalokivisoransa arvosta, heillä kun oli sitä ympärillään kaikkialla. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *paivi.rintala@utu.fi*

LÄHTEET

- HAKULINEN, LAURI 1945a: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimiston perustaminen, sen taustaa ja esivaiheita. – Virittäjä 49 s. 109–112.
- 1945b: Kielenviljelyn menettelytavoista. – Virittäjä 49 s. 281–283.
- 1948: E. A. Saarimaa 60-vuotias. – Virittäjä 52 s. 1–3.
- 1950: Oma ja vierasta kielen elämässä. – Suomalainen Suomi 18 s. 34–36.
- 1957a (1938): Kielivirheen suhteellisuudesta. – Kielitietoa s. 78–87.
- 1957b: Tietoisesta kielenohjailustamme. – Kielitietoa s. 88–111.
- ITKONEN, TERHO 1975 (1972): Kielenhuoltomme tehtävistä. – Näillä näkymin. Kirjoituksia nykysuomesta ja sen huollosta s. 11–53. SKS, Helsinki.
- 1984: Suomen kielen tuntija, tutkija, viljelijä: Lauri Hakulinen 85-vuotias. – Virittäjä 88 s. 269–283.
- KETTUNEN, LAURI 1949: Ahvoida ja kastroida. – Helsingin Sanomat 17.5.1949.
- Kielitietoa = LAURI HAKULINEN – MARTTI RAPOLA: Kielitietoa suomen kielen opiskelijalle ja opettajalle. Tietolipas 8. SKS, Helsinki 1957.
- LÖNNROT, ELIAS 1857: Suomalaisia kielenoppi-sanoja. – Suomi 1857 s. 73–87.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – Sananjalka 40 s. 47–64.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1995: Menneiltä vuosilta. – Kielikello 1/1995 s. 3–17.